

ORBÁN IMRE

A kiszombori római katolikus egyház küzdelmei a kommunista térnyerés és a hatalomátvétel idején

A Maros bal partján fekvő Torontál vármegyei Kiszombor a Csanádi Egyházmegye ősi templomos helye. Már az 1333-as pápai tizedjegyzékben szerepelt. A török háborúk után plébániáját 1753-ban szervezték újjá. Lakói magyarok és szinte teljes egészében római katolikusok. Kegyura a Rónay család. Méltán írta Árpás Gyula plébános: a Rónay „párját ritkító földbirtokos család. Kiszombor haladása és jóléte e családdal van szorosan összekötve. A család önzetlenül, saját érdekeit is sokszor fölálldozva szolgálja a község jólétét és haladását.”

A vidék jeles napja volt Nagyboldogasszony (augusztus 15.), a kiszombori templom búcsúja. Az ünnepre a környező plébániákról több száz fős tömeg zarándokolt ide. Különösen sokan jöttek Makóról. A délelőtti szentmise után a templom körüli téren kirakodóvásár várta a tömeget. Az ünnepre kicsinosított házakban egész nap folyt a vendégeskedés, este pedig a falu fiataljai számára táncmulatságot rendeztek. A plébános a falu közléte szempontjából is jelentős ebédet adott a helyi és az ide érkező „intelligencia” számára.

A trianoni tragédia után a falu határszéli településsé vált. Vonzáskörzetét a trianoni diktátum megcsönkította, ugyanakkor Kiszombor Torontál vármegye Magyarországon maradt töredékéből szervezett Torontáli Esperesi Kerület központja lett. Az egyházközség anyagi alapjai rendezettek voltak. A templomot följújtották, minden szükséges felszereléssel kifogástalanul ellátták. A Rónay család anyagi áldozatvállalása továbbra is példamutató.

A falu lelki élete

A lelki életre (miselátogatás, szentáldozás, gyónás, keresztelések, bérmlás, egyházi házasságkötések és temetések, népmisziókon és lelkigyakorlatokon való részvétel, vallásos egyesületek működése) nem lehetett különösebb panasz. A tisztán polgári házasságok száma csekély volt. A vallásilag vegyes házasságok nagy része katolikus módon kötött. A válások száma az 1930-as években már növekedett, a születések száma pedig csökkent. Ugyan a halálzási arány javult, a természetes szaporodás mégis lassult. A hívek nagy többsége szentiségekkel ellátva hunyt el. Húsvétkor általában mintegy ezren gyóntak. Vasárnaponként több százan jártak templomba. A 8 órai misén megtelt a templom, a nagymisén 2-300 voltak jelen. A hívek egy része azonban csak évente háromszor, az éjféli misén, húsvéti föltámadási misén és körmeneten, valamint a szilveszteri hálaadáson jelent meg. A karácsonyi éjféli szentmisén ezernél is többen vettek részt.

A falu fontosságát jelzi, hogy itt a település határain túlmutató jelentőségű vallásos összejöveteleket szerveztek: Szent Imre ünnepély – 1930, katolikus nap – 1935. augusztus 15. (ekkor a környező településekről: Ferencszállás, Klárafalva, Deszk, Szőreg, Ószentiván, Újszentiván, Kübekháza, Makó, Püspöktele, Apátfalva, Földeák, Királyhegyes kb. kétezren jöttek ide), katolikus nap és a legényegyletek nagygyűlése – 1936, szent miszió

– 1937. Az eucharisztikus kongresszusra 168 fő utazott el. A helyi élet sajátos mozzanata a termésbetakarítási ünnep. Ennek első része délelőtti egyházi szertartás volt. A templomi hálaadás után a hívek körmenetben vonultak a főtéri Szent István-szoborhoz, ahol szentbeszéd hangzott el. Délután műsoros előadás következett: énekek, szavalatok, fölolvadás, mesejáték és este: kaláka. Mindezek fényében nem csoda, hogy a község képviselőtestülete 1938. február 7-én kimondta, mivel „a község népe katolikus, vallásos érzelmű, Istent tisztelő”, a község hivatali helyiségeiben, a tanácsteremben és a szegényházban a falra keresztet helyeznek el. Országosan a falura irányította a figyelmet, hogy a templom 1939-es renoválása közben középkori freskót találtak a szentély mennyezetén.

1944-ben a front közeledtével a helyi plébános, Kleitsch Mátyás – aki 1927 és 1954 között volt a település lelkipásztora – híveivel maradt. Kiszombor határa csatatérre változott. A szörnyű időkről írta Kleitsch plébános: „A hívek ebben az időben meleg ragaszkodást tanúsítottak az egyházhoz és hozzám is, mert köztük maradtam. Igen nagyra értékelték, hogy nem hagytam el őket, amikor az összes hivatalnokok elmenekültek. A templom mind jobban megtelt.”

A plébánia 1944 és 1947 között

Az orosz bevonulás traumája után az egyházközség élete rendeződni látszott. Az egyházi épületek, a templom, annak berendezése és felszerelése megfelelő állapotú volt.

Az új rendszer berendezkedésének érdekes mozzanata, egyben a plébános közkedveltségének tanúsítója, hogy a szerveződő kommunista párt megpróbálta tagjai sorába beléptetni. Ekkor még a faluban működő minden jelentősebb pártról (kisgazda, kommunista, szociáldemokrata) el lehetett mondani, hogy nyíltan nem volt egyházellenes. Ugyanakkor rendkívül hátrányos volt a lényegében „stólaváltságként” kapott 2000 pengős évi községi segély 1945-ös megszüntetése mondván: „akinek kell a pap, fizesse meg.” Mivel megszűnt a kegyuraság és az attól kapott támogatás is, az egyházközség kiadásainak fedezésére be kellett vezetni a hívek terhére az egyházi adót.

Komoly konfliktus alakult ki Körmeny Sándor káplán körül. A frontról való hazatérése után oroszellenes beszédek és a levették frontra vitelének vádjával szinte azonnal letartóztaták. Igazi bűne azonban az, hogy túlságosan népszerű volt, és eredményesen foglalkozott a fiatalokkal. Körmenydt az új hatalom „száműzte” a faluból. Amikor egy küldöttség jött a plébániára a határozatnak érvényt szerezni, hatalmas tömeg jelent meg az épület előtt, és követelték, hogy Körmeny maradjon. A hatalom meghátrált az ún. „kisöprűzés” előtt, ugyanis a fölvonuláskor a tömegben egy hatalmas nyírfasöprűt hordoztak körül. Amikor kitértek Makón a káplán tárgyalását, sokan átmentek az eseményre. Kisebb szenzációnak számított, hogy „a fővádó” tanú a jelenlévő kiszomborikai „fenyegető közbekiáltásaira” viszszaavonta vádjait. „Az ügyész megállapította azt a szokatlan jelenséget, a vádló tanúk mind a vádlott mellett vallottak, nincs is szükség a mentő tanúk kihallgatására.”

Körmeny a fölmentése után visszaköltözhetett Kiszomborra. A helyi kommunista pártszervezet azonban nem nyugodott bele a vereségbe. 1946. március 15-én ismét megpróbálták száműzni a faluból, a plébánia előtt összegyűlt néptömeg láttára azonban újlag meghátráltak, és jobbnak látták elállni tervüktől. A reakció végül mégis diadalt aratott, hisz a káplán húsvét után a fenyegető körülmények hatására, előljáróival egyetértésben, más szolgálati beosztást kért. További csapást jelentett, hogy – noha a káplánt sikerült időlegesen

megmenteni –, a tanítók és tisztviselők közül több, az Egyházhoz ragaszkodó személyt a helyi kommunisták föllépése nyomán „reakciónak” minősítettek, és már 1946-ban eltávolítottak. Ennek ellenére még 1947-ben is azt jelenthette a plébános, hogy a község vezetői közül az Egyház iránt a tisztviselők jó szándékúak, az orvosok gyakorló katolikusok, a védőnő szintén vallásos katolikus nő volt. Nehézséget egy-két tanító magatartása jelentett, és az, hogy a községi bíró kommunista volt, a rendőrség meg olyan, mint „amilyen a belügyminiszter.”

1946. július 19-én e belügyminiszter, a kommunista Rajk László rendelete folytán föl-oszlatták a Katolikus Legényegylet kiszombori csoportját, vagyonaát zár alá vették. A helyi katolikus ifjúság gyülekezőhelyének számító egyleti otthont lepecsételték. Kis idő múltán, 1947 szeptemberétől az épületet újból használhatták a ministránsok, az egyházközségi lánycsoport, a nagyobb fiúk, és gyűlésterem is lehetett. 1949. január 20-án azonban megint elvették, most már véglegesen, az úttörőmozgalom számára. Szimbolikus jelentőségű, hogy az elvétel után a falon függő keresztet azonnal lekasztották, és átküldték a plébániára.

A legényegylet föl-oszlatása után is még nagyobb létszámú katolikus egyesületek működtek tovább az egyházközségben: az Anyaszentegyházat Védő Egyesület (AVE) 30, a Rózsafüzér Társulat 300, a Jézus Szíve Egyesület 150 taggal, emellett az egyházközségnek volt ifjúsági csoportja és „Szent gyermekség” missziós egyesülete. (Énekkart nem tudtak szervezni.) Ezen egyesületeknek a vagyona is zár alá került.

A plébánia törekedett az egyházi sajtó népszerűsítésére. 1947 húsvétja előtt sajtónapot tartottak. Új Emberből rendszeresen 60-at, a Szív újságból pedig 30-at adtak el. A katolikus kalendáriumból évente 300 kelt el. Ekkor a plébános nem járatott semmiféle lapot. Korábban járt a plébániára a Magyar Kultúra, a Katolikus Szemle, a Linzer Quartalschrift és az Egyházi Közlöny. E néhány évben összességében a hitélet föllendüléséről lehet beszélni, bár a plébános szerint az „igazán katolikus” családok száma kevés. Változás, hogy 1944-től napközben már nem tartották nyitva a templomot, ami a határ közelsége miatt kialakult botrányos közállapotokkal van összefüggésben. A faluban a csempészés, a lopások miatt valóságos hadiállapot alakult ki. A román lókötőkkel fegyveres összecsapások törtek ki. Rajk László belügyminiszter több század fegyveres rendőrt vezényelt 1947 őszén a térségbe a rend helyreállítása végett.

A szertartások: misék, litániák, szentórák, vecsernyék, szentségimádások más ájtatóságok rendben folytak. Minden gyermeket megkereszteltek, a hitoktatással sem volt gond. A híveknek kb. 15 %-a halt meg szentségek nélkül, de mindegyiküket egyházi szertartással temették el. Az ősi hagyományt, miszerint temetésekkor a papért és az asszisztenciáért lovas kocsit küldtek, őrizték. Az „élelmese” a háború után az oroszoktól vagy a Dunántúlról szereztek lovat, és ezekkel pótolták a lóállományban tapasztalható háborús veszteségeket. Jelképszerű változás, hogy míg korábban a betegekhez az Oltáriszentséget födetlen fővel, karingben, ministráns kíséretében vitték, most mindez „kabát alatt” történt. Az emberek növekvő számban vettek részt a szentmiséken. Az 1947-ben a hívek 20 %-a járt vasárnaponként istentiszteletre. Népszerűek voltak a körmenetek (föltámadási, úrnapi). Egyik kapcsán írta a plébános a Historia Domusban: „Soha nem láttam azelőtt ilyen tömegmegmozdulást Kiszomboron.” Ugyanakkor megjegyezte, az is igaz, hogy „a népnek bizonyos rétege most sem mozdul és idegen marad az Egyház számára.”

Megkülönböztetett fontossággal bírt a Boldogasszony Év. Ennek demonstratív szerepe is volt: bizonyítani a hatalmat mind inkább kisajátító kommunista párt vallásellenes ideológiájával szemben az Egyház erejét és támogatottságát. Kiszomboron az 1947. szeptember

28-án tartott alkalmi körmeneten hatalmas tömeg vett részt. A Boldogasszony Év ájtosságokkal, búcsújárásokkal, templomi programokkal telt. Különösen népszerűek voltak a hadifoglyokért végzett imádságok, hisz szinte nem volt család a faluban, melynek ne lett volna fogságban sinylődő tagja. A szabadság utolsó pillanatait kihasználva az egyházközség 1947-ben lourdes-i barlangot épített.

A plébánia helyzete a Rákosi-diktatúra alatt

1940-es évek vége és az 1950-es évek eleje az egyházellenes akciók erősödését hozta. Az országos politikának megfelelően a diktatúra képviselői helyben is a leszámolásra törekedtek. Képtelen vádak, hazugságok, aljas akciók – ezek e néhány év jellemzői.

A leghevesebb támadások az egyházi oktatást és a hitoktatást érték. Ennek jelentős állomása az egyházi iskolák államosítása kapcsán 1948. június 11-én született képviselőtestületi állásfoglalás. A kiszombori képviselőtestület elhatározta, hogy dobszó útján közhírré teszik, a testület helyesli a felekezeti iskolák államosítását, és fölhívta a lakosságot, hogy „ne engedje magát félrevezetni azoktól, akik vallás ellenesnek állítják ezt.” Utalnak arra, hogy Kiszomboron csak egy állami iskola van, és senki sem mondhatja róla, hogy vallásellenes lenne. A képviselők persze tudták, ezt nem könnyű az emberekkel elhíttetni, ezért elhatározták, hogy az ügy népszerűsítése végett 13-án (vasárnap) „felvilágosító megbeszélést” folytatnak haladó tanítók, a demokratikus pártok tagjai és értelmiségiek utcánként a lakossággal. Mivel ez nem tűnt könnyűnek, a felvilágosítást végzők számára előző nap, 12-én, szombaton este fél 9-től eligazítást tartottak. Figyelemre méltó és egyben kifejezi a falu népének hangulatát, hogy a testület határozati javaslatát ekkor még így fejezte be: „a képviselőtestület mondja ki, hogy az államosítással kapcsolatban kéri a kötelező vallásoktatás törvénybe iktatását.” A kérésnek nem sok fogantatja lett.

Kleitsch plébános a heti több mint harminc hittanóra ellátására a szegedi iskolanővérektől kért segítséget. Kedvező választ kapott, így 1948 szeptemberében, az egyházi iskolák államosítása után két apáca érkezett Zomborra. Magánháznál laktak, ellátásukról a hívek, tüzelőjükről a plébánia gondoskodott. Hamar népszerűek lettek, lendületet adtak a hitoktatásnak. Az időlegesen visszakapott legényegyleti teremben is szerveztek délelőtt, hetenként kétszer két-két órában hittant. A nem az iskola épületében tartott oktatás és látogatottságuk kivívta maga ellen a helyi kommunista pártszervezet haragját. Bevezetésként a makói Csanádmegye című újság nagy cikkben vádolta meg a nővéreket. A szerző Mindszenty fekete serege tagjainak bélyegezte őket, és igyekezett ellenük alig egy hónapnyi hitoktatás után hangulatot kelteni. Rémhírterjesztéssel, alattomos híresztelésekkel vádolták az apácákat, s azzal, hogy kenetteljes szóvirágokkal nyerik meg az embereket céljaiknak. „Nem volt védekezés” – foglalta össze a helyzetet a plébános. A védelemre esély sem nyílt, mivel a kormány rendeletileg tiltotta el azokat az oktatástól, akik – mint kinevezett tanítók – nem fogadták el az államosítást, így a nővéreknek menniük kellett. Ekkor újabb apáca érkezett Szegedről, de 1949 januárjában neki is távoznia kellett.

Az egyházellenes föllépés jelképes kifejezője, hogy az iskolában még a „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” köszönést is megtiltották. A hitoktatás feladatát végül a plébánosnak, káplánnak és püspöki megbízás alapján Schwarz Rezsőnek, az egyházközség világi elnökének, nyugdíjas iskolaigazgatónak kellett ellátnia. 1949. szeptember 12-én bevezették a fakultatív hitoktatást. Ez további „lehetőséget” nyitott a gyermekeknek az oktatás alóli kivonására.

A hatóságok részéről gerjesztett hangulatra jellemző a községi képviselőtestület Mindszenty primás elleni állásfoglalása. Őt magát a „fekete reakció” vezetőjének nevezték, munkáját uszításnak bélyegezték. Az 1948. október 29-ei ülésén a testület, beállva az országos folyamatok irányába, kijelentette, nem engedhető meg, hogy a hercegprímás beavatkozzék politikai ügyekbe, és hogy „a katolikus egyház magyarországi feje a demokrácia ellen propagandát fejtessen ki.” A határozatot végül 23 igen és 3 nem szavazattal fogadták el. Az ügyben tiltakozó táviratot szándékoztak küldeni a belügyminisztériumnak, amiben már egyhangúlag hozott határozatról van szó.

A hatalom igyekezett ellenőrzése alá vonni az egyházi ünnepeket, igyekezett azokkal versengő, illetve azok helyett más rendezvényeket szervezni. A „legkellemetlenebb”, nagy tömeget vonzó esemény a templom búcsúünnep (Nagyboldogasszony) volt. Megtartását természetesen engedélyeztetni kellett. Egy ilyen kérésről tárgyalt a falu végrehajtó bizottsága 1951-ben. A plébános azzal fordult a testülethez, hogy tegye lehetővé a búcsú megtartását, mivel akkorra már – elutasítás esetén erre lehetett legkézenfekvőbb módon hivatkozni – a sürgős mezőgazdasági munkák javarészt befejeződnek. Az ülésen fölmerült, hogy a búcsút az ünnep napját (augusztus 15.) megelőző vasárnap tartsák. Erre az egyik végrehajtó bizottsági tag, látva, hogy e téren olyan korlátok vannak, aminek nem tudnak túllépni, így vélekedett. „Mi hiába akarjuk azt elérni, hogy [ekkor] dolgozzanak, nem igen tudjuk elérni, mivel ez a nap ősrégi ünnep.” A végrehajtó bizottság saját hatáskörben nem mert dönteni, ezért július 29-én úgy határoztak, a Járási Tanácshoz fordulnak.

Nem volt sikeres augusztus 20-a átideologizálás sem. Szent István királynak határozott kultusza volt a faluban. A templomban több ábrázolása, neki szentelt oltár és harang volt. A szent király személyét körülvevő tisztelet kifejezéseként köztéri szobrot állítottak neki. A templommal szemben, a falu főterén lévő akkori, egész alakos szobrot a király halála 900 éves évfordulójának emlékére rendezett jubileumi évben, 1938-ban fényes külsőségek és egyházi szertartás keretében avatták föl. Ez méltó körülményeket teremtett általában a Szent István nap megrendezésének. Az új hatalom ezt akarta Kiszomboron is alkotmányünnepé átlenyegíteni. A végrehajtó bizottság azonban kénytelen volt megállapítani 1951. augusztus 25-én, hogy „Augusztus 20-a megünneplése nem úgy sikerült, ahogy annak kellett volna. Oda kell hatni a Végrehajtó Bizottságnak, hogy a jövőben ilyen hiba ne forduljon elő. A 200%-on felüli teljesítők sem jelentek meg a nagygyűlésen, bár ki lettek értesítve. A tömegszervezetek, a Tanács és a Földművelésügyi szervezet sem vette ki a részét úgy, mint ahogy azt kellett volna alkotmányunk ünnepeére.”

Könnyebb volt május elseje esete. A majálisoknak komoly hagyománya volt Kiszomboron is. A hatalomnak lényegében a korábbi majálisokat kellett lemásolnia „megtisztítva” a hagyományokat az esetleges klerikális és más, nem tetsző világnézeti, értékrendi tartalmaktól. Korábban a majálisot a Rónay család védnökségével a Gazdasági Olvasókör szervezte. Ennek a szórakozás és jótékonyág mellett mezőgazdasági bemutató jellege is volt. Középpontjába a lótenyésztés került. (A ló jelentősége még ekkor is az egész gazdálkodás szempontjából meghatározó.) A majálisok hagyományos eseményei: versenyek, a jól dolgozók jutalmazása, zászlók alatt és zenei kíséret mellett látványos fölvonulás, táncmulatság.

Az ünnep megrendezésére a Rákosi-diktatúra idején is előkészítő bizottságot hoztak létre. Az úttörőkkel végigjárták a falut, hogy az eseményre meghívják a község lakóit. Május 1-jén zenés ébresztő keltette a falut, 9 órakor fölvonulás (előzőleg a fölvonulás útját gondosan elsimították), 10-kor nagygyűlés következett. Délután díjazásos kultúrversenyre,

lőversenyre és sportműsorra került sor. Este (cserkész, levente mintára) tábortűzet terveztek és táncmulatságot. Előzőleg az úttörőket versenyre hívták, mondván, ki díszíti föl legszebben az ablakát. Elhangzott olyan javaslat is, miszerint az ünnep fényét növelné, ha a falu végrehajtó bizottsága és a földműves szövetkezet dolgozói kötelet húznának. Egyben megbízták a végrehajtó bizottság tagjait, hogy mennél több embert hozzanak magukkal az alkalomra. Május 1-je már jobban sikerült. 1951-ben például a költségek levonása után 1400 Ft tiszta jövedelem keletkezett. Ebből 400 Ft-ot adtak a koreai gyermekek támogatására (jótékonyság), a többit az úttörők táboroztatási költségeinek a fedezésére fordították, „hogyan felejtethetetlen legyen részükre a táborozás.”

Az egyház, a plébánia és a papság minden támadás és nehézség közepette őrizte jelentőségét. Mikor nyilvánvalóvá vált a helyi hatalom számára, hogy „a népnevelő munka” során sok hibát követtek el, a begyűjtésnél gondok álltak elő, mivel a „dolgozó parasztok” nem értik meg a begyűjtés fontosságát, a következő javaslat született 1951. február 10-én: helyben is alakítsák meg a katolikus papok békebizottságát, „fel kell hívnunk nekünk is a helybeli papokat, hogy a béke megvédése érdekében használjanak fel minden alkalmat. A begyűjtés terén is tegyék meg kötelességüket a nép államával szemben.”

A hitéletre csapást jelentett, hogy 1949-ben ismét elvették az időlegesen visszkapott és közösségi helyül szolgáló legényegyleti termet. További veszteség, hogy a plébánia az 1951. augusztus 15-én tartott egyházközségi képviselőtestületi ülésén kénytelen volt fölajánlani valamennyi földbirtokát az államkincstárnak. Mindezek mellett a plébániának előbb tervkölcsönt, később békekölcsönt is kellett jegyeznie. A kiesett jövedelmet nem lehetett pótolni. Sokat könnyített a helyzeten, hogy a hívek áldozatkészsége nem változott, jelentős természetbeni adományokkal támogatták még a szegedi papnevelő intézetet is.

Hogy Kiszombor ezek ellenére is kitartott az egyház mellett, s nem sikerült a falu tartását megtörni, azt leginkább a hitéletre vonatkozó adatok mutatják. Az egyáltalán nem kedvező politikai és közéleti viszonyok ellenére a plébánián 1953-ban külön férfi és külön lány énekkar alakult. A férfiak a 10 órai nagymisén, a lányok pedig az esti szentmisén énekeltek. Élt a „jellegzetes kiszombori asszisztencia”, miszerint vasár- és ünnepnap nagymiséken legények és nős fiatalemberek ministráltak. Az Oltáriszentség-kitételes nagymisén 12 gyertyás férfi állt díszőrséget a főoltárnál, húsvétkor a szentsírnál pedig kettesével váltogatták egymást. Olyan sokan jelentkeztek a szolgálatra, hogy 1955-ben öt csoportba kellett őket beosztani. 1954-ben megszervezték az oltárdíszítő nők testületét. Csoportokba szervezték őket is. A csoportok száma meghaladta a húszat. Egy-egy csoportra évente így legföljebb kétszer került sor. Takarították a templomot, és gondoskodtak a díszítéshez szükséges virágokról. 1954 augusztusában áldották meg a közadakozásból készült Szent József-szobrot, a búcsúra pedig kifestették a templomot.

„Csodálatos a kiszomboriak áldozatkészsége az Egyházzal szemben.” – jegyezte föl a plébános. Eleven volt a rózsafüzérmondásnak a helyi módja. Októberben (1947-től a lourdes-i barlang előtt) esténként 6 órakor imádkozták a szentolvasót. A pap mondta a bevezető részt, azután az öt tizedet naponta föl váltva imádkozta előtől iskolás fiú vagy lány, ezután nagyobb leányok, sőt legények, majd asszonyok és vasárnap férfiak. Ha zarándoklatra mentek, ájtatosságait buzgó előénekes és előimádkozó asszonyok vezették. Nőtt a szentáldozások száma. 1955-ben 25 ezer 220. 1955-ben 366-an bér mátkoztak, és 113-an lettek elsőáldozók. Impozáns számok. A döntően római katolikus Kiszombor tehát még az 1950-es évek első felében is igen vallásos falu volt.